

Фёдар ПІСКУНОЎ

ПРАВАПІС О Ў СКЛАДАННЫХ СЛОВАХ З ДОСВЕДУ РАСПРАЦОЎКІ ЭЛЕКТРОННАЙ БАЗЫ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Пытанне правапісу *о ў* першых кампанентах складаных слоў у беларускай мове застаецца актуальным на працягу ўсяго перыяду станаўлення новай правапіснай традыцыі, закладзенай Б. Тарашкевічам ужо ў першым выданні “Беларускай граматыкі для школ”. Ад гэтага часу падыходы да правапісу *о ў* названай пазіцыі мяняліся адпаведна рэальнай вазе складаных слоў у лексічным складзе мовы і ступені абазнанасці аўтараў даведнікаў у фактах моўнай статыстыкі.

У граматыцы Б. Тарашкевіча правілы правапісу складаных слоў не маглі атрымаць на той час паслядоўнага апісання. Аўтар абмежаваўся толькі беглымі заўвагамі: “У рэдкіх разох зложаныя словы не падлягаюць аканьню, напрыклад: *што-дня, штодзённы, гэтарочны* і некаторыя новаствораныя навуковыя тэрміны: *мовазнаўства, прыродазнаўства, словавытварэнне* і падобн.”. Пераходзячы да пытання акання ў чужаземных словах увогуле, аўтар працягвае: «Трэба думаць, што заўсёды будзе тэндэнцыя (нахіл) і, проста, жыццёвая патрэба праводзіць аканьне і ў чужаземныя словы, – і, азначыўшы цяжкасці рэалізацыі поўнага акання, дадае: – Прыдзецца, відаць, прынамсі ў некаторых разох затрымаць *о* ненаціскае, напрыклад: *антолёгія* (выбар вершаў-“красак”) і *онтолёгія* (“навука аб быццці”). Тутака вельмі характэрны прыклад такіх беларускіх слоў, як *мовазнаўства, прыродазнаўства* і падобныя (*о* не пад націскам!)» [1, § 94, 97].

Праблема правапісу *о ў* першай частцы складаных слоў упершыню была ясна акрэслена ў працы Правапіснай камісіі (1930) [2], аднак пэўных крытэрыяў выбару варыянтаў напісання аўтары не давалі, акрамя некалькіх прыкладаў акання ў даўно засвоеных словах і некалькіх слоў, дзе трэба пісаць *о* як “у наватворах, у якіх адчуваюцца абедзье складовыя часткі” (*чырво-наармеец, прыродазнаўства, трохпавярховы, штодзённы*). Такім чынам фактычна былі паўтораны лапідарныя выказванні Б. Тарашкевіча. Зрэшты, неразвітасць квантытатывных мета-

даў у тагачаснай лінгвістыцы і асабліва недахоп лінгвістычнай статыстыкі непазбежна выклікалі і будуць выклікаць і надалей расплывістасць азначэнняў у сферы правапісу складаных слоў.

У зацверджаных нормах правапісу 1933 г. упершыню напісанне складаных слоў было звязана з наяўнасцю пабочнага націску ў першым кампаненце і якасцю апошняга кампанента слова: “Калі другая частка складанага слова ўжываецца асобна, тады першая частка мае пабочны націск, пад якім у даным слове аднаўляецца этымалагічны галосны. У гэтым выпадку абедзве часткі слова падлягаюць асобна правілу аб аканні і яканні” [3, § 39]. “Калі другая частка складанага слова з’яўляецца скарачаным словам або самастойна не ўжываецца, тады ўсё слова і вытворныя ад яго пішуцца як простыя...” [3, § 39]. У прыведзеных палажэннях, як нам падаецца, знайшоў адлюстраванне лексікаграфічны досвед, набыты пры стварэнні “Расійска-беларускага слоўніка” (далей РБС-28) [4]. Перш за ўсё прасочваецца імкненне паменшыць, калі не прадухіліць, рассяроджванне складаных слоў з першымі кампанентамі аднолькавага паходжання па розных частках слоўнікавага рэестра. Менавіта на гэта скіраваны прыцыпы падлягання абедзвюх частак складанага слова “правілу аб аканні і яканні” і напісання слоў з самастойна не ўжываным другім кампанентам як простых слоў.

Рэальную апрабачку прадпісанні Правапісу-1933 прайшлі ў “Руска-беларускім слоўніку” А. Александровіча [5], першым выданні “Арфаграфічнага слоўніка” (далей АС-48) [6] і асабліва ўсебакова ў першым выданні акадэмічнага “Руска-беларускага слоўніка” (далей РБС-53) [7]. Як можна меркаваць, пры яго ўкладанні выявіліся і “белыя плямы” – прагалы ў азначэннях, звычайныя ў правапісных кодэксах і для моў з больш даўняй правапіснай традыцыяй.

Рэалістычнымі і празорлівымі падаюцца погляды Я. Коласа, які ўпершыню ўключыў у т. зв. прыцыпы арфаграфіі прыцып напісання складаных слоў і ясна ўказаў на немагчымасць дакладнай і ўсеабдымнай рэалізацыі напісання згодна з вымаўленнем [8]. Мы мяркуюем, што такі творчы, “незашораны” падыход пісьменніка да інтэрпрэтацыі палажэнняў Правапісу-1933 быў рэалізаваны пры рэдагаванні першага выдання

Пашыраная версія даклада, прачытанага на пленарным пасяджэнні Рэспубліканскай навукова-практычнай канферэнцыі “Беларуская арфаграфія: здабыткі і перспектывы” (Мінск, 20 – 21 кастрычніка 2011 г.), прысвечанай 90-годдзю Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

РБС-53, дзе пісьменнік фактычна ўзначальваў рэдакцыйную камісію.

Ускоснае пацвярджэнне такога меркавання – сістэмна розны паказ лексем з першым кампанентам *тонкі-*, *чорны-* і падобнымі ў РБС-53 і АС-48 (рэдакцыя К. Крапівы):

АС-48

танканогі, танкарунны, але тонкаструнны;

таўстагубы, таўшташы;

чарнабароды, чарнабровы, чарнавалосы, чарнавокі, чарнавусы, чарнагрывы, чарнакрылы, чарнаморац, чарнасоценец, але чорнакніжнік, чорнарабочы;

раўнабедраны, раўнабокі, раўнадушнасць, раўнаплечы, раўнапраёе, раўнапраўны;

баваўнаводства, малатабоец;

саламатрэс.

РБС-53

тонканогі, тонкарунны, тонкаструнны;

тоўстагубы, тоўшташы;

чорнабароды, чорнабровы, чорнавалосы, чорнавокі, чорнавусы, чорнагрывы, чорнакрылы, чорнаморац, чорнасоценец;

роўнабедраны, роўнабокі, роўнадушнасць, роўнаплечы, роўнапраёе, роўнапраўны;

бавоўнаводства, молатабоец;

саломатрэс.

Прыведзеная выбарка дазваляе сцвярджаць, што лінія падзелу ўтварылася на грунце рознага разумення выразу “калі другая частка складанага слова... самастойна не ўжываецца”. Можна меркаваць, што сістэмна-творчы абагульняльны падыход Я. Коласа сутыкнуўся з рэгіянальна-вытворным (“у нас так не гавораць”) досведам укладальнікаў арфаграфічнага слоўніка. Натуральным выхадам з гэтай сітуацыі магло б быць удакладненне азначэнняў, фарміраванне спісаў выключэнняў ва ўмовах абмеркаванняў і дыскусій у шырокім коле спецыялістаў. Аднак далейшае развіццё пайшло па іншым сцэнарыі. У рэдакцыі Правілаў-1959 былі абраны іншыя крытэрыі, якія абапіраюцца на “правіла пазіцыі націску ў другім кампаненце складанага слова”: націск на першым складзе, уключна з аднаскладовымі кампанентамі, – праводзіцца аканне; націск на іншым складзе – у першым кампаненце ўзнікае пабочны націск, напісанне *о* захоўваецца або адбываецца яго этымалагічнае аднаўленне (азначэнне наша. – **Ф. П.**).

Аналіз слоў-прыкладаў, якія ілюструюць правілы напісання складаных слоў паводле Правілаў-1959, прынамсі прэфіксаідаў *мота-* і *фота-*, паказвае, што датычныя складаных слоў фармулёўкі мелі значны метадалагічны ўплыў з боку арфаэпічнага слоўніка рускай мовы [9].

Досыць падрабязны крытычны агляд адлюстравання складаных слоў у слоўніках прыведзены ў іншых публікацыях [10, 11]. Мы адзначым толькі некаторыя прынцыповыя моманты.

Перафармуляванне правілаў напісання складаных слоў у рэдакцыі Правілаў-1959, на нашу думку, абцяжарыла праблему адэкватнага напісання складаных слоў, аднак набор абмежавальных заўваг у тэксце ўсё ж дазваляе ў большасці выпадкаў, абапіраючыся на здаровы сэнс і кампетэнцыю галіновых спецыялістаў, выбіраць слушныя рашэнні. На жаль, шабланізацыя падыходаў і кіраванне “літарай”, а не “духам” прадпісанняў, непераадольнае і пакуль пашыранае ўяўленне “няма слова ў слоўніку – няма ў мове” – усё гэта стварыла рэальныя цяжкасці для выкарыстання роднай мовы ў навучанні дакладным навукам з іх павышанай канцэнтрацыяй складаных слоў-тэрмінаў. Адзін паказальны прыклад: у нашых слоўніках не фіксуюцца прэфіксаіды *орта-*, *оксі-*, *гідроксі-* і іншыя, без якіх нармальнае выкладанне хіміі ў школе немагчыма (!).

Як жа абыходзяцца нашы метадысты? У “Хімічным слоўніку навучэнца” (Мінск: Народная асвета, 2004) на с. 247 пры артыкуле “Фталевыя кіслоты” знаходзім хімічную формулу з падмалюнкавым надпісам *о-ф. кіслата*, г. зн. *ортафталевая кіслата* (так трэба было б пісаць згодна з хімічнай тэрміналогіяй). Укладальнік слоўніка як спецыяліст выдатна ведае, як трэба пісаць і прамаўляць тэрмін, але ж выбраў назву-рэбус (*о-ф.*), каб не парушаць правілы*. Вось і гуляюць па падручніках словы-рэбусы і ўсемагчымыя “вальтметры”, хоць мераем мы *вольты*.

Сучасныя змены ў тэхніцы і грамадстве абумоўліваюць генерацыю соцен і тысяч складаных слоў у суседніх мовах, здольных перацякаць у нашу мову па прынцыпе спалучаных сасудаў. “Цана пытання” вельмі высокая [12]: больш за 50% новаўтвораных слоў – складаныя; больш за 19 тыс. складаных слоў папоўнілі слоўнікавы рэестр рускай мовы ў другой палове ХХ – пачатку ХХІ ст.; паводле даследаванняў М. Свірыдовіч, агульная колькасць складаных слоў у расійскіх слоўнікавых выданнях перасягнула 69 тыс. Паводле ацэнак С. Шакуды [13], колькасць кампазітных слоў у “Слоўніку беларускай мовы” (далей СБМ-87) складае да 15%. Згодна з нашымі падлікамі, у чатырохтомным “Вялікім тлумачальным слоўніку рускай мовы” Т. Яфрэмавай, выдадзеным у 2006 г. (180 000 слоўнікавых артыкулаў), вылучана 582 пачатковыя і 211 канцавыя кампанентаў складаных слоў.

* Згодна з правіламі ўкладальнік мусіў бы напісаць “артафталевая кіслата”, што цалкам непрымальна для прафесіянала ў дакладных навукках.

У нашай уласнай базе беларускай мовы больш за 500 слоў з суфіксаідам *-логія*, а з улікам вуз-касפעцыяльнай лексікі – больш за 900 слоў.

У апісаным кантэксце павінна быць ясна, што надзённая задача – унармалізаваць напісанне ўсяго мноства складаных слоў, пазбягаючы прамых парушэнняў міжнародных нормаў напісання тэрмінаў* і ўтварэння непажаданай аманіі (*нарадалюбства – нарадалюбства*), – выклікае вялікія цяжкасці ў рамках некалькіх сціслых азначэнняў і абмежавальных заўваг да іх, што ўтрымліваюцца ў рэдакцыі *Правілаў-1959*.

Тым цяжэй уявіць алгарытм дзеяння карыстальніка, якому згодна з новай рэдакцыяй “*Правілаў беларускай арфаграфіі...*” (2008) неабходна вызначыць, ці “выразна праяўляецца пабочны націск”, або скарыстацца слоўнікам – найбольш кансерватыўным і неаператыўным сродкам з “хранічным комплексам непаўнаты”. Неабходна ўлічваць складанасці выяўлення пабочнага націску (яго праяўленне і выразнасць залежаць ад тэмпу прагаворвання, месца слова ў сказе**) і ўсведамляць, што значны, калі не пераважны, пласт складаных слоў амаль ніколі не вымаўляецца голасна: гэтыя словы, асабліва ў спецыяльных тэкстах, павінны ўспрымацца графічна-візуальна і лёгка супастаўляцца са сваімі эквівалентамі ў англійскай і рускай мовах. Да таго ж умовы ўзнікнення пабочнага націску ў кампазітных словах – наколькі можна меркаваць з чатырохтомнага бібліяграфічнага паказальніка “*Беларускае мовазнаўства*” (Мінск, 1967 – 2004) – у беларускай акцэнталогіі сістэмна не разглядаліся, арфаэпічныя слоўнікі беларускай мовы, у якіх і мог бы паказвацца пабочны націск, ніколі не выдаваліся. Перанос прасадыхных мадэлей рускай мовы на беларускую, выдавочна, не мае дастатковага ўгрунтавання: **о** ў перадапошніх кампанентах сапраўды заўсёды мае пабочны націск, аднак пытанне палягае ў іншай плоскасці – **як вызначыць** наяўнасць пабочнага націску, каб у адпаведным выпадку ўжыць **о** ў кампаненце, што стаіць перад першым націскным складам другога кампанента.

Сказанае дае падставу канстатаваць, што праблемы правільнага напісання складаных слоў для карыстальнікаў і практычных работнікаў кнігавыдавецкай галіны фактычна ўскладніліся. Патрэба больш поўнай спецыфікацыі

выпадкаў напісання **о** ў складаных словах відавочная***.

Мы вылучым у гэтым месцы, як здаецца, адзін з найбольш канфліктагенных аспектаў**** арфаграфіі складаных слоў: правапіс слоў з двух-, трох-, чатырохскладовымі і г. д. першымі кампанентамі, утворанымі ад самастойных адзінак. Іншыя аспекты, у тым ліку напісанне прэфіксаідных першых кампанентаў з пабочнанаціскным **о**, будуць разгледжаны ў нашых іншых публікацыях. Папярэдне зазначым толькі, што спіс такіх кампанентаў не абмяжоўваецца традыцыйна згадымі *мота-*, *фота-*, *контр-* і некалькімі іншымі адзінкамі.

Такім чынам, сучасная прадстаўленасць у нашай і суседніх мовах складаных слоў і шырокія магчымасці іх утварэння вымагаюць пільнага перагляду правілаў напісання перадапошніх кампанентаў складаных слоў.

Рацыянальны шлях – аднаўленне для трох- і шматскладовых першых кампанентаў падыходу, сфармуляванага ў *Правіліце-1933*: перадапошняя часткі складаных слоў пішуцца як асобныя словы, ад якіх паходзяць гэтыя часткі, з тым, аднак, змяненнем, што гэтае правіла рэалізуецца незалежна ад віду апошняга кампанента – ужываецца ён як самастойнае слова ці з’яўляецца звязаным кампанентам.

Праілюструем сказанае на максімальна шырокіх (але не вычарпальных) падборках слоў, вылучаючы кампазітаўтваральныя словы паўтлустым шрыфтам. Скарачэннямі РБС-28, РБС-53

*** Наспеласць увядзення ўдакладненняў у правілы арфаграфіі і пунктуацыі, скіраваных на іх далейшае ўдасканаленне, канстатавалася на навукова-практычнай канферэнцыі [Беларуская арфаграфія: здабыткі і перспектывы: матэрыялы Рэсп. навук.-практ. канф., прысвеч. 90-годдзю БДУ, Мінск, 20 – 21 кастр. 2011 г. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2012, с. 3 – 4]. Была прынята пад увагу і неабходнасць уніфікацыі правапісу **о** і **э** ў складзе кампазітаў, прыставак іншамоўнага і спрадвечна беларускага паходжання. Паводле нашых меркаванняў, у гэтым сегменце арфаграфіі да ўнясення эвентуальных удакладненняў неабходны стрыманы і ўзважаны падыход пры выбары ўзораў і тэстаў для вывучэння адпаведных тэм. Так, пры разглядзе ўжывання **ў** (у нескладовага) у пачатку кампазітных слоў неабходна ўлічваць наяўнасць пабочнага націску. У гэтай сувязі непажадана ілюстраваць адпаведныя палажэнні “*Правілаў...*” такімі лексэмамі (напрыклад, *ультрафіялетавы*), у якіх выразны пабочны націск на першым кампаненце вымагае напісання доўгага **у**: “у ультрафіялетавым (святле)”, “у палоне ультраанцыяналізму”, але не “...ўльтрафіялетавым”, “...ўльтраанцыяналізму” і пад.

**** Спашлемся, напрыклад, на вядомы артыкул А. Падлужнага [11], дзе прыведзены ярскія прыклады страчвання сувязі з кампанентаўтваральнымі словамі (скажонныя кампаненты ў дужках са знакам пыталніка) і паказаны карэктныя варыянты напісання: *абароназдольнасць (абарана-?), горналыжны (гарна-?), марозстойкі (мароза-?)* і інш. Шмат прыкладаў у нашых аналітычных запісках, накіраваных у Прэзідыум НАН Беларусі і Камісію па адукацыі, культуры, навуцы і навукова-культурным прагрэсе Палаты прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь падчас распрацоўкі новай рэдакцыі “*Правілаў...*”. Частка гэтых прыкладаў увайшла ў тэкст новай рэдакцыі “*Правілаў...*”.

* Напр. ЮПАК (Міжнародная хімічная наменклатура).

** Параўнаем прыклады ў карэктным, на нашу думку, напісанні: *мароза-* і *цепластойкасць*, *цепла-* і *марозастойкасць*, *цепламарозастойкасць*; *нейтрона-* і *электронаграфія*, *нейтронаграфія*, *электронаграфія*; *салом-* і *сіласарэзка*, *саломарэзка*, *саломасіласарэзка*.

пазначаюцца словы*, пададзеныя ў “Расійска-беларускім слоўніку” [4] і першым выданні акадэмічнага “Руска-беларускага слоўніка” [7]. Надрадковым знакам “+” (плюс) пазначаны словы патэнцыяльнага фонду, якія звычайна абміналіся ўкладальнікамі слоўнікаў з нежадання “парушаць правілы” ці падаваліся па-канфармісцку з “сумнеўным” **а**, як сведчаць шматлікія прыклады [гл. 10, 11].

1. Складаныя словы з трохскладовымі** пачатковымі кампанентамі:

азон (азонаскоп⁺, азонасфера⁺, азонастойкі⁺), **азот** (азотабактар [СБМ-87], азотаметр⁺), **бетон** (бетонапомпа⁺, бетонабойны⁺, бетонавоз⁺), **вагон** (вагонамыйны⁺, вагоназборачны⁺), **гарох** (гарохамайка⁺, гарохаплодны⁺, гарохасяельны⁺), **закон** (законадаўчы, законадавец [РБС-28, РБС-53], законамернасць [РБС-53]), **кардон** (кардонарэзка⁺, кардонаробчы⁺), **кетон** (кетонаспірт⁺), **мангол** (манголазнаўства [РБС-53]), **мароз** (марозастойкі⁺, мароза- і зімастойкасць⁺), **матор** (маторазборачны⁺, маторалёт⁺, маторафобія⁺), **напор** (напорамер⁺), **народ** (народалюбства⁺, народапраўства [РБС-28]; народаволец [РБС-53]), **нейтрон** (нейтронаграфія⁺), **планктон** (планктонабеннасць⁺, планктонаедны⁺), **плутон** (плутонагенны⁺), **рамонт** (рамонтаздольнасць⁺), **расход** (расходамерны⁺), **рэкорд** (рэкордаманія⁺), **сімptom** (сімптомакомплекс⁺), **сіроп** (сіропаварачны⁺), **тэктон** (тэктонасфера⁺, тэктонафізіка⁺), **усход** (усходазнаўства [РБС-53]), **фенол** (феноласпірт⁺), **футбол** (футболаманія⁺);

азотны (азотнакіслы), **аснова** (асноватворны⁺), **аорта** (аортаграфія⁺), **бавоўна** (бавоўнасеянне, бавоўна- і рысасеянне⁺; бавоўназдача, бавоўнароб, бавоўнасеючы [РБС-53]), **балота** (балотазнаўства⁺, балотаход⁺), **высокі** (высокагорны, высокапробны, высокаскорасны [РБС-53], высокамоўнасць [РБС-28]), **глыбокі** (глыбокаводны, глыбокадумнасць [РБС-53]), **дамова** (дамоваздольны⁺), **іголка** (іголкабрух⁺, іголканосны⁺), **карона** (каронастойкасць⁺), **кароткі** (кароткагрывы, каротканогі, кароткафокусны [РБС-53]), **надвор’е** (надвор’ястойкі⁺), **падкова** (падкованос [РБС-53]), **падлога** (падлогамыйны⁺), **парода** (пародапуск⁺), **прырода** (прыродазнаўчы), **салодкі** (салодкамоўны, салодкакорань [РБС-53]), **салома** (саломакрутка, саломанрэс, саломатрэс [РБС-53]), **свабода** (свабодалюбны, свабодамысны [РБС-53]), **халодны** (халоднакроўе, -кроўныя [РБС-53]), **чырвоны** (чырвоначубы, чырвоначэп [РБС-28, РБС-53],

чырвонадрэўшчык, чырвоналомкасць [РБС-53]), **шырокі** (шырокалісты, шырокаплечы [РБС-28, РБС-53]), **Японія** (японазнаўца⁺);

вобраз (вобразатворчы⁺), **жолаб** (жолабамер⁺, жолабабрухія⁺), **кобальт** (кобальтаносны⁺), **кокан** (коканапрад⁺), **колас** (коласавед), **колер** (колеразнаўства⁺, колерамузыка⁺), **комплекс** (комплексамётрыя⁺), **конус** (конусакупал⁺), **корань** (кораняножка, кораняплодны, коранярэзка*** [РБС-53], **коране-** і **клубняплоды**⁺, **клубне-** і **кораняплоды**⁺), **корпус** (корпусазборачны), **лопасць** (лопасцяхвосты⁺ гекон), **попел** (попелазборнік⁺, попелавоз⁺), **раствор** (растворавоз⁺), **робат** (робататэхніка⁺), **ролік** (ролікадром⁺, роликастужачны⁺), **собаль** (собалявод [РБС-53]), **солад** (соладавоз⁺, соладасушня⁺), **стронцый** (стронцыяносны⁺), **тропік** (тропікастойкі⁺), **холад** (холаданосьбіт⁺, холадатэхніка⁺), **шчолач** (шчолачастойкасць⁺);

воблака (воблакамер⁺), **возера** (возеразнаўства⁺), **волава** (волаваносны⁺), **воцатны** (воцатнакіслы⁺), **золота** (золатадоларавы⁺, золатаносны [РБС-28, РБС-53], золаташвейны [РБС-53], золаташвачны [РБС-28]), **фосфарны** (фосфарнакіслы⁺).

2. Складаныя словы з чатырох- і шматскладовымі пачатковымі кампанентамі:

абарона (абароназдольнасць [РБС-53]), **гародніна** (гароднінамаыйны⁺), **нематода** (нематодалогія⁺), **перамога** (перамоганосны [РБС-53]);

вуглярод (вугляродапласт⁺), **ізатоп** (ізатопасховішча⁺), **кісларод** (кіслародамер⁺), **паравоз** (паравозазборачны⁺), **электрон** (электронадонарны⁺, электронаграфія⁺);

гісторыя (гісторыямётрыя⁺, гісторыясофія⁺), **карозія** (карозіястойкі⁺), **ніобій** (ніобіяносны⁺), **эрозія** (эрозіястойкі⁺).

3. Гэтаму ж падыходу пераважна адпавядаюць двухскладовыя**** пачатковыя кампаненты. Аднак частка слоў, адносна нешматлікая, можа захоўваць традыцыйнае напісанне паводле правілаў Правапісу-1959.

блог (блогасфера⁺), **блок** (блокавоз⁺), **бор** (борпластык⁺), **гной** (гноякроўе, гнояродны [РБС-53]), **знос** (зносастойкі⁺), **код** (кодаімпульсны⁺, кодаскоп⁺), **кокс** (коксагазавы), **конь** (коняферма, але канявод [РБС-53]), **корм** (кормамыйныя, кормасклад), **крок** (крокамер⁺ [СБМ-87]), **кроў** (кроважэрны, кровапівец [РБС-53]), **лом** (ломаздатчык⁺), **рок** (рокаманія⁺), **ромб** (ромбаклаз⁺), **рот** (ротаглотка⁺, ротаногія [РБС-53]), **соль** (соляпромысел, але салявар, салякоп, салясос [РБС-53]), **сорт** (сортазнаўства⁺, сортазмена [РБС-53, СБМ-87]), **твор** (творакрадства [РБС-28]), **ток**

* Мы трымаемся той думкі, што арфаграфічныя прэцэдэнты ў напісанні складаных слоў у РБС-53 і РБС-28 – найлепшая аснова для ўдакладнення правілаў арфаграфіі ў гэтым сегменце лексікі на сучасным этапе.

** У агульную колькасць складоў першага кампанента ўваходзіць таксама склад, утвораны злучальнымі галоснымі **а** і **е** (я).

*** Злучальная **е** выпраўлена паводле цяперашняга правапісу.

**** Гаворка ідзе ў гэтым выпадку пра абмежаваны спіс кампанентаў (вода- / вада-, доўга- / даўга-, поўна- / паўна- і інш.).

(токаздымнік⁺, токаздымны⁺), **торф** (торфаномна, торфатук [РБС-53], торфасклад⁺, торфахімія⁺, але тарфарэз, тарфасос [тамсама]), **трос** (тросастойка⁺), **фронт** (фронтагенез⁺), **хром** (хромарудны⁺), **шок** (шокагенны⁺), **шоўк** (шоўкаткацкі [РБС-53], шоўка- і воўнаткацтва⁺, але шаўкавод, шаўкапрад [РБС-53]);

бомба (бомбакіданне, -скідвальнік, але бамбавоз [РБС-53]), **бочка** (бочкамыйня⁺, бочката-ра⁺), **бронза** (бронзалітны⁺ [параўн. СБМ-87: срэбралітны]), **бронха** (бронхалёгачны⁺), **водны** (водналыжнік), **вока** (вокамгненны, вокамер [РБС-53], вокарухальны [СБМ-87]), **воля** (волялюбны⁺), **воспа** (воспаносьбіт⁺), **воўна** (воўна-мыйка, воўнаткацкі [РБС-53]), **горны** (горна-лыжнік), **гронка** (гронкакветны⁺, гронканосны⁺), **дробны** (дробназубы, дробналісты, дробнашэрсны [РБС-53]), **збожжа** (збожжасклад, збожжасхо-вішча [РБС-53]), **зорка** (зоркалёт⁺, зоркалётчык [СБМ-87], зоркаманія⁺), **зрослы** (зрослалісты⁺), **колі** (колііндэк⁺, колітэст⁺), **кропля** (кропля-стойкі⁺, кроплязборнік⁺), **кроўны** (кроўнарод-насны⁺), **мова** (моватворчы), **мора** (мораплавец, мораплаўства [РБС-53], але мараходны [тамсама]), **морква** (морквасеяльны⁺), **моцны** (моцна-дзежны, моцнатокавы [РБС-53]), **новы**^{*} (нававорны, новавыдадзены, новагрэцкі, новакаін [РБС-53], наваствораны, новаспечаны [СБМ-87]), **норма** (норматворчасць⁺), **нота** (нотаграфія⁺), **ода** (одапісец⁺), **позна** (познаспеласць, познаспелы, познацвет [СБМ-87]), **пора** (порапластык⁺, пора-пласт⁺, порамер⁺), **роўны** (роўнавага, роўна-душны, роўнаплечы, роўнацэнны, роўначленны мат. [РБС-53]), **слова** (словатворчасць, словалітны [РБС-53]), **сода** (содавар⁺), **сонца** (сонцапёк, сонцацвет [РБС-53]), **сорга** (соргасеянне⁺), **сота** (сотаблочны⁺), **спора** (спораліцік, спораносец [РБС-53], але спарафіл, спарафіт [тамсама]), **тонкі** (тонканогі, тонкапрад, тонкастволы, тонка-сценны, тонкаструнны, тонкатрубны, тонка-шыі, тонкашэрсны [РБС-53]), **форма** (форма-творны [РБС-53], формацэх⁺, формаімпульсны⁺, форма- і гідрапласты⁺, форма- і зносастойкасы⁺), **школа** (школазнаўства⁺).

Мы ўсведамляем, што вылучаныя прапановы, прынамсі датычныя некаторых двухскладовых

пачатковых кампанентаў, могуць быць успрыняты неадназначна. Трэба ў такім разе разгортваць дыскусію, ладзіць абмеркаванні ў пазаведамасным фармаце^{**}, фарміраваць спісы выключэнняў і да-сягаць згоды. Бо цана пытання – **выжыванне мовы** праз павышэнне яе канкурэнтаздольнасці ў сферах, што выходзяць за межы прыгожага пісь-менства: навука і адукацыя ўсіх узроўняў, справа-водства, журналістыка і г. д. Не варта турбавацца, што змяняцца ў бок ускладнення правілы права-пісу складаных слоў, з’явіцца спісы выключэн-няў. Такія заклапочанасці не новыя таксама ў мо-вах з больш даўняй правапіснай традыцыяй і не раз адзначаліся як перабольшанне ў каментарыях лінгвістаў, у тым ліку і ініцыятара ўдакладненняў у рускай арфаграфіі У. Лапаціна [14]: “Арфагра-фія натуральнай мовы не можа быць чыстай, не-супярэчлівай і прычасанай. ... Не менш важны і заўсёды актуальны іншы аспект гэтай праблемы: ці трэба імкнуцца да спрашчэння арфаграфіі дзе-ля палягчэння працэсу яе засваення, як да ней-кай панацэі ад непісьменнасці людзей?”

Спіс літаратуры

1. **Тарашкевіч, Б.** Беларуская граматыка для школ / Б. Тарашкевіч. – Выд. 5, перароб. і пашыр. – Вільня, 1929.
2. **Беларускі правапіс** : Праект / Беларуск. акад. навук. – Мінск, 1930.
3. **Правапіс беларускай мовы** / Беларуск. акад. навук, Ін-т мовазнаўства. – Мінск, 1934.
4. **Расійска-беларускі слоўнік** / уклад. С. Некрашэвіч, М. Байкоў. – Мінск, 1928.
5. **Руска-беларускі слоўнік** / пад рэд. А. Александрові-ча; АН БССР. – Мінск, 1937.
6. **Суднік, М. Р.** Арфаграфічны слоўнік / М. Р. Суднік, М. П. Лобан; пад рэд. К. К. Крапівы. – Мінск, 1948.
7. **Русско-белорусский словарь** / под ред. Я. Коласа, К. Крапивы, П. Глебкі. – М., 1953.
8. **Мицкевич, К.** Методыка роднай мовы / К. Миц-кевич. – Мінск, 1926.
9. **Русское литературное произношение и ударение** : ок. 50 000 слов / под ред. Р. И. Аванесова и С. И. Ожего-ва. – М., 1955.
10. **Саўка, З. Ф.** Правілы левапісу / З. Ф. Саўка // Arche-Пачатак. – 2007. – № 1-2 (53). – С. 32 – 63.
11. **Падлужны, А. І.** Традыцыі ва ўдасканаленні бела-рускага правапісу / А. І. Падлужны // Роднае слова. – 2005. – № 8. – С. 44 – 48.
12. **Джафаров, М. М.** Сложные слова как объект лин-гвистического исследования / М. М. Джафаров // Вестник Бакинського университета. – Сер. гуманит. наук. – 2006. – № 4. – С. 12 – 16.
13. **Шакуда, С.** Складаныя назоўнікі ў сучаснай бела-рускай мове (на фоне ўсходнеславянскіх і польскіх распра-цовак кампазітаў) / С. Шакуда. – Варшава, 2005.
14. **Лопатин, В. В.** Русская орфография : задачи коррек-тировки / В. В. Лопатин // Новый мир. – 2001. – № 5.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

* Паказальна, што ў арфаэпічным слоўніку пад рэд. Р. Аванеса-ва і С. Ожагава [9] лексемы *новоизданный* і *новогреческий* падаюцца без пабочнага націску, а ў іншых расійскіх арфаэпічных слоўніках (гл. напрыклад: Каленчук М. Л., Касаткіна Р. Л. Словарь трудностей русского языка. М.: Русский язык, 2001) з пабочным націскам на першым складзе. Відавочная наяўнасць пабочнага націску ў кам-паненце *нова-* ў складаных словах з дзеепрыметнікавымі апорнымі кампанентамі з націскам на першым складзе – *выбраны*, *выдадзены*, *выданы*, *вынайдзены*, *спечаны*, *створаны* паставіла складаную задачу перад укладальнікамі СБМ-87. У выніку частка слоў пры-ведзена ў напісанні *нова-* (*новаспечаны*, *наваствораны*), астатнія – у напісанні *нава-* (*нававыбраны*, *нававыдадзены* і інш.).

** Мы лічым увогуле, што аб’яднаны патэнцыял беларускіх мо-вазнаўцаў ВНУ павінен мець больш значны ўплыў у нармалізацыйным працэсе, у тым ліку пры наспелым выданні новага вялікага тлумачаль-нага слоўніка. Раней мы ўжо выказваліся пра неабходнасць пазаведа-маснага каардынацыйнага органа (Роднае слова, 2010, № 7, с. 55).